

Hrvatski

Objekttyp: **Group**

Zeitschrift: **Werk, Bauen + Wohnen**

Band (Jahr): **88 (2001)**

Heft 9: **Zagreb, Agram**

PDF erstellt am: **22.07.2024**

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Hrvatski

Christoph Luchsinger (Strane 10–13)
Hrvatski Prevod: Višnja Bedenko

Zagrebački odlomci

Slijetanje u dva popodne, topao vjetar. Od zračne luke taksijem preko ravnih polja, pored postmoderno oblikovane male industrije, vječito neožbukanih obiteljskih kuća i reklamnih panoa velikog formata prema gradu. Naprijed na horizontu obris Medvednice. U susret umjeren promet. Ulice postaju sve šire, prometne se trake razdvajaju, lijevo i desno pojavljuju se veliki, čak golemi stambeni kompleksi između kojih je praznina i tu i tamo pokoja staklena palača. Izlozi novog gospodarstva Hrvatske. Brza se cesta gotovo neprimjetno blago uspinje, kako bi premostila razvučeno zeleno priobalje spore rijeke. Sad je izgradnja gušća, no i dalje otvoreno komponirana. Crveno svjetlo, zastoj, skretanje ulijevo. Poslijeratni Zagreb, Vukovarska ulica, raskošno planirana osovina obrubljenom stambenim i upravnim građevinama. Na sljedećem raskrižju skretanje udesno, ubrzo nakon toga podvožnjak ispod željezničke pruge pa uz park, zatim još dva skretanja – naprijed je hotel Esplanade, a malo iza glavni kolodvor – i potom u ortogonalni raster ulica blokovske izgradnje iz utemeljiteljskog razdoblja, žbukana pročelja s prozorima koji se otvaraju prema van, pokoji dućan, a što se više ulazi u grad, pojavljuju se među njima niže neobarokne, gotovo provincijalne dvokatne građevine. Sve je uže, posvuda parkirani automobili koji ometaju prolaz – krajnja stanica stotinjak metara od Jelačićeva trga; tu počinje pješačka zona. Subota je, grad je pun ljudi, šarenilo prolaznika. Prenapučene ulične kavane, teška vrućina ispred svjetlucave fasade hotela Dubrovnik. Rutinski prijem na recepciji, dizalo, šesti kat, hodnik, soba broj 637. Isključujem klima uređaj i otvaram prozor. Vidik puca prema jugoistoku duž treperavih obrisa građevina vani u ravnici, prelazi preko krovova u dubinu u stražnje dvorište s olupinom automobila, ventilacijskim šahtovima, požarnim zidovima i konačno iskosa prema gore na tornjeve katedrale te iza njih na zelene brežuljke. Nalazimo se u središtu Zagreba.

Agram – to je njemačko ime za Zagreb – je na izvjestan način urbanistička poučna staza, iz koje se može izvesti, kako grad tijekom svog razvoja prisvaja i oblikuje specifične oblike izgradnje i urbanističke matrice i njima trajno obogaćuje svoju fizičku supstancu. Zagrebačke sekvence su pritom kao iz slikovnice: ishodište predstavljaju dvije srednjovjekovne jezgre s pripadajućim podgrađima na najisturenijim ograncima duboko izbrzdane planine. U nizini slijedi blokovska izgradnja grada 19. stoljeća na pravilnom uličnom rasteru i oko njih rani

industrijski pogoni. Moderna samostojećim kućama smještenim na izuzetnim položajima zaposjeda brežuljke iznad starog dijela grada, a sa sukcesivno planiranim proširenjima grada zahvaća u nizinu. Sve se to odvija duž osovine u liniji spuštanja brijega, a okomito na ovaj pravac «spontano» širenje grada popunjava bočna područja. Drugim riječima, grad je izrazito asimetričan u smjeru sjever – jug, dok je u smjeru istok – zapad izgrađen gotovo zrcalno. Ova strukturalna osobitost koja poživljava na topografiji i na njome uvjetovanom polukružnom širenju nije samo čitljiva iz plana, ona je sveprisutna i u gradskom prostoru i odlučujuće doprinosi zapanjujućoj preglednosti Zagreba – grada koji danas ima gotovo milijun stanovnika.

Na osobit način Zagreb doista kombinira ozračje malog grada s njegovom tipičnom prostornom povezanošću i velegradske, raskošne scene Moderne. Drukčije nego u, primjerice, Beču, gdje seoska naselja doduše pripadaju čvrstom sastavnom dijelu gradskog atara, no ipak ostaju izvan kamenoga grada, ovdje ona dosežu do samog središta grada. Na udaljenosti od svega pet minuta pješice od Jelačićevog trga nalaze se sčućureni redovi starih kuća s obje strane uličice koja se gubi u izdanku doline. To je zagrebački pandan bečkim Heurigerima: bezbrojne gostionice, povezane sa zelenilom. Ili krenimo od tržnice koja je smještena neposredno iza glavnog trga – ploha ispod koje se nalazi tržnica – u pravcu katedrale i zamišljamo široki, otvoreni pašnjak uspavanog, slikovitog predgrađa.

S druge strane, u Donjem gradu, velegradske alire iz utemeljiteljskog razdoblja. Dosta stroga blokovska izgradnja na pravilnom rasteru, sa za nju tipičnom napetošću između javnog uličnog prostora i privatnih dvorišta, o kojima se uhvati površan dojam kroz veže nalik tunelima, obujmljena je «zelenom potkovom», parkovnom površinom u obliku slova U, sa svim važnim reprezentativnim građevinama građanske kulture: nacionalnim kazalištem, akademijom znanosti i umjetnosti, sveučilištem, obrtnom školom i tako dalje. Ovaj je prsten – očigledno inspiriran bečkim Ringom – urbanistički gledano sjajan primjer. U odvaganom mjerilu naslanja svoju reprezentativnu širinu, svoj slijed jasno definiranih zelenih prostora i kompoziciju u njima precizno smještenih spomenika, na tijelo staroga grada, samo ga ovlaš dodirujući bez zarezivanja – što je čista suprotnost francuskim prodorima (percfs). Ono što na prvi pogled nalikuje na brižljivu koegzistenciju novoplaniranih i povijesnih dijelova grada u stvari upućuje na specifično kontekstualno ponašanje urbanističke prakse Zagreba, čije se posljedice osjećaju do današnjeg vremena.

Doista razumijevanje za koegzistenciju različitih urbanističkih morfologija i tradicija ugradnje umjesto zamjene, vidljiva kroz «zelenu potkovu», prerasta u način izražavanja zagrebačke arhitekture u dvadesetom stoljeću. Zahvati iz razdoblja tridesetih, a naročito pedesetih godina u tkivo grada iz utemeljiteljskog

Journal

Thema

Spektrum Zagreb

62

Service

razdoblja dijalektički iscrpljuju na jedan sam po sebi razumljiv način njegove prostorne potencijale, kao da nikada nije ni otvoren ideološki jaz između kamenog grada s njegovim ulicama koridorima i otvoreno postavljenih građevina u ville radieuse. Zagrebački arhitekti interveniraju ovdje potpuno otvoreno pragmatično i praktično (u odnosu na perspektive programa Moderne i njihove «korektne» primjene) i istodobno s golemom senzibilnošću za strukturalni oblik svoga grada (što se odnosi na konkretnu adaptaciju modernih tipologija u pojedinom okruženju). Rezultat je jedinstveno pretapanje u stvaranju gradskih prostora, jedna vrst «homeopatske korekture» repetitivnog blokovskog uzorka iz utemeljiteljskog doba, pri čemu se izvana prodire do unutrašnjosti bloka i doslovce ga se oprostoriuje, kao u paradigmatskom konceptu «Centra za majku i dijete» Vladimira Turine, ili pak – a to ilustriraju izuzetni primjeri stambenih građevina Drage Galića na Svačićevom trgu i Ivana Vitića uz Laginjinu ulicu – uvlačenjem odnosno izbočenjem uglova blokova čime se blokovi prostorno naglašavaju i diže im se vrijednost. Takova simbioza tradicionalnog i modernog grada je jedinstvena, jer se naravno ne radi o pojedinačnim slučajevima, već se, zahvaljujući mnogobrojnim realiziranim gradnjama i projektima, radi o novo amalgamiranoj urbanoj situaciji.

Područje između «željeznog pojasa» pruge i riječnog prostora Save dolazi u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata u središte zanimanja urbanističkog planiranja. Širenje grada pedesetih godina duž Vukovarske ulice iz dva razloga predstavlja strukturalno udvostručenje grada. Prije svega središte grada i novo, periferno postavljeno proširenje se prostorno ne dodiruju – problematika, koja do danas iščekuje konkrentno rješenje. Kao drugo, u novom se dijelu etablira urbanistička gesta koja je daleko od preglednih, jasno čitkih prostora grada 19. stoljeća. Pri širenju na jug koristilo se na gotovo primjeren način repertoar premisa koje su utanačene u CIAM-u. I u tom je pogledu Zagreb poučna staza: gdje je još moguće doživjeti otvorene prostore na koje se zaklinju bezbrojne perspektivne skice modernog, funkcionalno organiziranog i racionalno izgrađenog grada Moderne kao prostranog ansambla? Novi grad modernog Zagreba pojavljuje se kao zasebna realnost, koja svejedno ostaje povezana sa starim, središnjim Zagrebom, s jedne strane zbog kratkih veza prema središtu, a sa druge strane i prije svega zbog identificiranja zagrebačkog stanovništva s njihovim gradom koje se očituje i izvan središta grada, gdje podjednako pripadaju Vukovarska ulica kao i Gradec, Kaptol, Donji grad i spontano nastali dijelovi grada duž osovine istok – zapad. Prihvatanje koje su doživjele građevine visoke kvalitete poput Galićevog Unitf-a ili Radničkog sveučilišta Nikšića i Kučana dokazuje da se je moderni kanon u Hrvatskoj u poslijeratnom razdoblju pretvorio u popularnu kulturu – za razliku od zapadne

Moderne i teškoća na koje nailazi u pokušaju da se riješi svoje elitističke uloge.

Izvan središta i modernog grada širi se slobodni urbanizam. Satelitska naselja šezdesetih, sedamdesetih i osamdesetih godina stvaraju vlastite svjetove – Novi Zagreb je izolirani dio grada, slabo kompaktan a ipak kompleksan. U gravitacijskom području Velesajma dominiraju velika naselja nalik na stanice, svako za sebe. Ovdje je anonimnost prije uvjetovana prostranošću nego li repetitijom arhitektonsko – urbanističkih obrazaca (čak i u Zapruđu, golemom oglednom naselju prefabriciranog načina građenja, sistem Jugomont, i tehnički i arhitektonski izvanredno riješeno). Novi Zagreb bi se mogao još dugo vremena pogušćivati dok ne nastane složena slika, da ne spominjemo dohvatljivu prostornost priobalne ravnice. Upravo ta otvorenost predstavlja privlačnost Novog Zagreba kao suprotnog pola središtu, izaziva projektantski i u budućnosti kao prostor za eksperimentiranje u velikom mjerilu i za miješanje grada i sela.

S Novim je Zagrebom perimetar Zagreba iskolčen desetljećima unaprijed. U budućnosti će se raditi o smislenom korištenju enormnih rezervi zemljišta između središta i periferije kako bi ih se zaposjelo u urbanističko – arhitektonskom smislu na način koji će naglasiti kvalitetu naslijeđenog urbanog fizisa – što nije lagan zadatak ako se uzme u obzir divlji rast pri investiranju u građevinsko zemljište i lokacije. No zagrebačka će supstanca moći dosta toga podnijeti, jer joj je struktura jasno izgrađena i logično razvijena.

Natrag prema središtu brišu se obrisi Zagreba, urbanistički se utisci razilaze u komade i sklapaju se novi. Nastaje analogni Zagreb, u kojem HNK stoji pored Unitf-a, paviljon Mašinogradnje je na Kaptolu, katedrala u Novom Zagrebu, a ispod njih stambene građevine iz najrazličitijih razdoblja tvore gusti sag. Tako je bogata slika grada Zagreba.

Vladimir Bedenko
(Originalna verzija Strane 16–23)

Formiranje glavnoga grada

Zagreb od početaka do utemeljiteljskog razdoblja

Razvoj Zagreba od malenog utvrđenog dvojnog grada do predstraže osmanlijskim upadima i, konačno, do glavnoga grada nacionalne države očituje se, s jedne strane u dvjema povijesnim jezgrima s vidljivim obilježjima utvrde, a s druge u strukturalno inteligentnim, a prostorno i arhitektonski uvjerljivim rješenjima reguliranog širenja grada u drugoj polovici 19. stoljeća, koje tzv. “Zelenom potkovom” na izuzetno osebujan način u stvarnost prevodi urbanistički vokabular ondašnje građanske kulture.

Zagreb je nastao u srednjem vijeku. Novija arheološka istraživanja pokazala su da je u Zagrebu postojalo prethistorijsko naselje od kraja brončanog razdoblja, ali grad je nastao u srednjem vijeku. Grad je nastao na krajnjim obroncima gore Medvednice, neposredno nad poplavnom ravnicom rijeke Save. Kako se čini, ranosrednjovjekovni burg – castrum – bio je na najvišoj točki platoa današnjeg Gornjeg grada, 40 m nad nizinom, a na platou je nastalo i prvo naselje podložnika utvrde.

U pisanu povijest Zagreb je ušao nakon što je prodirući prema jugu mađarski kralj Ladislav u posljednjem desetljeću XI. st. u Zagrebu osnovao biskupiju. Zagrebačka biskupija bila je jedna od najvećih, a s vremenom je postala i jednom od najbogatijih biskupija u srednjovjekovnoj Ugarskoj. Pošto je Ladislavov nasljednik Koloman zauzeo Dalmaciju i postao kraljem Hrvatske i Dalmacije, Zagrebu je određeno prostorno značenje posljednjeg važnog grada na južnom kraju Panonske ravnice prema istočnoj obali Jadrana, a time i prema Sredozemlju. To značenje valorizirat će se u vremenima kasnije povijesti Zagreba, osobito u XIV. stoljeću i od druge polovice XIX. st. do danas.

Pod zagrebačkom utvrdom i naseljem njenih podložnika, kao i pod biskupskom crkvom na susjednom brežuljku, na rubu su se ravnice u XII. st. formirala naselja hospita, kolonista s određenim pravima, Hrvata iz šireg područja sjeverne Hrvatske – tadašnje Slavonije, Nijemaca, Talijana i Mađara. Na početku XIII. st. posvećena je nova zagrebačka katedrala, a u biskupski su grad došli franjevci i dominikanci.

Dvojni grad

Provala Mongola u Srednju Europu 1241. g. imala je veliko značenje za razvoj Zagreba. Poslije pobjede nad mađarskom vojskom mongolska je vojska pod vodstvom Batu-kana opustošila Mađarsku, kralj Bela IV. pobjegao je u Zagreb, pa u Dalmaciju, a Mongoli su ga slijedili do mora, opustošivši pritom i Zagreb, da bi se zatim povukli zbog smrti velikog kana. U rekonstrukciji zemlje Bela IV. pozvao je koloniste i osnovao više utvrđenih slobodnih gradova, a među njima je bio i “libera civitas in Zagrabia in monte Grech”. Novi grad bio je osnovan na prostranom i visokom platou, na mjestu ranosrednjovjekovnog burga sagrađena je kraljevska utvrda, a grad su doseljenici utvrdili “vrlo čvrstim zidom”. Od tada je Zagreb kao dvojni grad, podijeljen rječicom na kraljevski i crkveni grad, ostao najvažniji politički i gospodarski centar srednjovjekovne Slavonije, a od početka XV. stoljeća i cijele Hrvatske.

Kraljevski slobodni grad sagrađen je po planu, na pravilnom tlocrtu koji se prilagodio nepravilnom trokutnom obliku platoa uz strme obronke njegova ruba. U centar platoa postavljen je velik pravokutni trg i na njemu župna crkva Sv. Marka. Pravilan tlocrt grada izuzetan je projekt u to doba. Dok, naime, po dvije ulice prema istoku, sjeveru i zapadu na uobičajen način izlaze iz uglova trga, prema jugu izlazi

samo jedna ulica točno na osovini trga. Južno pročelje župne crkve dijeli trg na sjevernu i južnu polovicu, a glavni je portal smješten na sredini južnog pročelja i zaključuje pogled iz prilazne ulice. Trg, tlocrt grada i prva župna crkva dio su zajedničkog projekta. Na početku XV. stoljeća u kasnogotičkoj će pregradnji župna crkva dobiti novi monumentalni portal, djelo najmlađeg sina praškog majstora Petera Parlera. Na trgu je na uglu nasuprot crkvi sagrađena i gradska vijećnica, jedna od prvih u srednjoj Europi.

Gradska je uprava bila organizirana po nacijama, Hrvati, Nijemci, Talijani i Mađari birali su po dva jurata, a sudac – to je bio gradonačelnik – naizmjenice se birao iz pojedinih grupa.

Tijekom XIV. stoljeća gradski su zidovi dobili kule, koje su, čini se, u početku bile privatne stambene kule velikaša, a kralj je za sebe dao sagraditi palaču.

Crkveni grad bio je podijeljen na biskupski i kaptolski. U sjevernom, kaptolskom dijelu sagrađene su kuće i palače kanonika i prebendara, a dalje prema sjeveru i zasebno kaptolsko predgrađe Nova Ves (Nova villa). U biskupskom gradu počela je u 1260im godinama gradnja nove katedrale čiji je kor ubrzo bio posvećen, ali katedrala je građena kroz cijeli srednji vijek i dovršena je u oblicima kasne gotike tek na samom početku XVI. st. Biskup je imao svoje naselje na jugu platoa i Lašku Ves (Vicus Latorum) u ravnici, a manja naselja su nastala uz franjevački i cistercijski samostan.

Kriza, stabilizacija i oporavak

U drugoj polovici XV. stoljeća započela je za Hrvatsku i Zagreb kriza koja će trajati sve do XVIII. stoljeća. Osmanski imperij osvojio je Srbiju, Bosnu i Hercegovinu, dopro je do granica Hrvatske, i iz Bosne su započeli redoviti osmanski prodori u Hrvatsku i preko Hrvatske do u Štajersku, Korušku i Furlaniju. 1469. godine Zagreb je od osmanskog prodora spasila samo razlivena rijeka Sava. U takvim prilikama slobodni kraljevski grad počinje nazadovati, a crkveni grad se utvrđuje. Prve utvrde dobili su i kaptolski grad i katedrala, a na početku XVI. stoljeća novac ostavljen za dovršenje katedrale bio je potrošen na modernu utvrdu oko katedrale – jedini spomenik renesanse u Zagrebu. Poslije bitke kod Mohača 1526. g. katastrofa je potpuna. Samo četvrt stoljeća kasnije granica osmanskog imperija stigla je na manje od 50 km od Zagreba i tu se ustalila do kraja XVII. st.

Na početku XVII. stoljeća uglavljen je mir s osmanskim carstvom. Zagreb je stekao sigurnost i kroz XVII. st. postepeno se počeo oporavljati i preoblikovati u barokni grad, ali tek je poraz osmanske vojske kod Beča 1683. i ponovno osvajanje čitave Ugarske i Slavonije donijelo Zagrebu konačnu sigurnost i mogućnost ponovnog razvoja.

U XVII. st. novi su se samostani isusovaca, kapucina i klarisa smjestili u prazne uglove kraljevskog grada. Crkva sv. Marka i Katedrala dobile su nove tornjeve, a u gradu su se

počele graditi palače aristokracije i plemstva. Ipak novi polet bio je opetovano zaustavljan požarima; U XVII. i na početku XVIII. st. čak je pet katastrofalnih požara opustošilo crkveni grad i kraljevski grad.

Za budući razvoj grada najvažnija je bila odluka da se u ravnici ispod oba povijesna grada smjesti veliki novi sajmišni prostor, poljana oko koje će ubrzo biti sagrađene kuće, pa će se obrtnička, a kasnije i trgovačka aktivnost preseliti u podgrađe. To je današnji Jelačićev trg.

U XVIII. st. konačno je započeo polagan, ali neprekinut razvoj grada i do kraja stoljeća povijesni će se Zagreb preoblikovati u barokni grad. Crkveni grad će dobiti ogromnu biskupsku palaču, kuće kanonika postat će mali barokni dvorovi, a kraljevski će grad najvećem dijelu postati grad aristokracije i plemstva. Najbogatije palače podignute su na samom gradskom zidu s ulaznim dvorištima prema gradu, ali i u glavnim ulicama grada.

Uspon Zagreba

U XIX. je stoljeće Zagreb ušao kao grad izvan glavnih trgovačkih tokova, bez industrije, s aristokratskim povijesnim gradom i trgovačko-obrtničkim centrom u predgrađima.

Najvažnije zbivanje prve polovice XIX. stoljeća, koje će odrediti kasniji razvoj grada jest Hrvatski narodni preporod, nacionalno buđenje koje će biti društvena podloga za kasnija kulturna i politička zbivanja, ali i za ideju Zagreba kao nacionalne metropole i za arhitektonsku viziju koja je iz toga proizašla.

U prvoj polovici stoljeća nastavio se razvijati gospodarski aktivni dio grada u samoj ravnici, na sajmišnom trgu Harmici i u Illici, ulici koja od trga vodi prema zapadu. Grad se počeo širiti duž glavnih prometnih putova prema istoku, zapadu i – polaganije – prema jugu.

U povijesnom gradu najvažnije su prostorne transformacije bile nova šetališta pod gradskim zidovima na jugu i sjeveru i otvoreni park u nekadašnjem vrtu kapucina na jugozapadnom uglu grada. U gradu dominira nova arhitektura klasicizma, dijelom reprezentativna, dijelom skromno graditeljstvo koje će gotovo neprimjetno prijeći u rani romantični historicizam. Na obroncima Gornjeg grada pod palačama se uređuju vrtovi, a prema sjeveru, na obroncima pojavljuju se ljetnikovci s bogatim parkovima.

1850. godine zagrebačka su srednjovjekovna naselja – slobodni kraljevski grad na brdu Gradec, biskupski Kaptol i Laška Ves, kaptolska Nova Ves – ujedinjena u jedan grad. Zagreb je tada brojio manje od 20.000 stanovnika. Bio je glavni grad Hrvatske i Slavonije, provincijsko središte s blatnim ulicama i otvorenim kanalima. Stanovništvo su bili obrtnici, još uvijek organizirani u cehove, i činovnici državne administracije, namješteni u vladi, županiji i na sudovima. Industrije praktički nije bilo. Do kraja stoljeća Zagreb je postao moderni europski grad od 80.000 stanovnika.

Počeci uzdizanja bili su polagani. Nisu postojali ni katastarski plan ni gruntovnica, a

zahtijevalo se donošenje građevnih propisa, regulacionih planova, rješavanje niza problema grada. Gradska se uprava tome postepeno prilagođavala. Prvo su rješavani akutni problemi, zatim su se pojavile ideje o pojedinim dijelovima grada, dok se nije postepeno iskristalizirala cjelovita vizija modernog Zagreba. Jedina važna državna gradnja, gradnja Zemaljske bolnice, pokazala se kao promašena investicija – u njoj će se privremeno smjestiti tvornica duhana – ali je značila ulaz monumentalne historicističke arhitekture u Zagreb i definirala mjerilo novog Zagreba. Zagreb je 1862. dobio željezničku vezu s prugom Beč – Trst i s lukom na Savi u Sisku, a 1865. i s Karlovcem.

Prva regulatorna osnova

Prva regulatorna osnova grada donesena je 1865.g. Kao urbanistički plan to je bio standardno rješenje, ali cijeli plan bio je usmjeren u pretvorbu Zagreba u moderni grad. Propisi su zahtijevali planiranu i sređenu gradnju "zemaljskog glavnog grada", autori plana predložili su program razvoja i gradnje nacije kroz gradnju hrvatske metropole. Ta vizija – u tom času još prostorno neodređena – ostat će vodiljom cijele hrvatske elite, bez obzira na političku usmjerenost, u slijedećih pola stoljeća.

Područje planiranja bilo je poplavna ravnica koja se prostirala ispod povijesnih naselja na rubnim obroncima Medvednice sve do rijeke Save. Otprilike kilometar južno od grada planirana je pruga koja će povezati Zagreb sa Slavonijom i Mađarskom, a područje između pruge i grada – današnji Donji grad – predviđeno je za širenje grada. Novi plan nije imao oblikovnih ambicija, njegove su namjere bile razvojne. Južno od centra planiran je kolodvor, južno od kolodvora riječna luka i industrijska zona. Područje novog grada, organizirano je jednostavnim pravokutnom mrežom ulica, koje su se priključile na postojeće nepravilne povijesne ceste, a među njih je više-manje slučajno porazmješteno nekoliko trgova. Na južnom kraju grada, tada još daleko u poljima, uz buduću je željezničku prugu bio predviđen gradski perivoj. Plan je omogućavao nesmetano širenje prema istoku i zapadu i po mnijenju autora zadovoljavao je potrebe razvoja grada u doglednoj budućnosti.

Središnji dio grada, "unutarnji grad", bio je planiran između dvije glavne prilazne ceste s juga. Za razliku od drugih europskih povijesnih gradova – u prvom redu velikog uzora, prijestolnice Beča – gdje je unutarnji grad bio povijesna jezgra oko koje se grad radialno širio, zagrebački je unutarnji grad bio novi dio grada planiran uz povijesnu jezgru. Novi je centar bio planiran na oranicama i pašnjacima.

Prvi regulacioni plan grada nosio je u sebi dvije osnovne prostorne odrednice koje će dvadesetak godina kasnije omogućiti da zagrebački Donji grad od dobro planiranog grada postane umjetničko djelo. Jedno su dva velika trga na rubu centralnog dijela, tadašnje sajmište, kasniji Zrinjski trg i planirani novi trg pred bolnicom,

današnji Trg maršala Tita. Drugo je osovina koja spaja Jelačićev trg s kolodvorom kroz novi dio grada na jugu.

Javni prostori

U međuvremenu potpisana je Austro - ugarska nagodba a godinu dana kasnije, 1868, Hrvatskoj je nametnuta Ugarsko - hrvatska nagodba. Orijentaciju prema Beču zamijenio je centralizam Budimpešte, a provedba nacionalnog programa definiranog u regulatornom planu je onemogućena, osim u dijelovima koji se odnose na školstvo, znanost i kulturu.

Kroz slijedeći decenij oblikovao se postojeći centar grada. Rasprave o obliku trgova i o položaju javnih zgrada odugovlačile su ostvarenje planiranog, ali su raščistile pojmove o značenju javnih prostora i ulozu reprezentativnih javnih zgrada u gradu, o odnosu grada, gradskih prostora i arhitekture. Prvi zadatak bio je oblikovanje Jelačićevog trga i otvaranje novih ulica prema jugu. Jelačićev je trg nastao od sajmišta u podgrađu povijesnog grada simboličkim činom: podizanjem spomenika banu Jelačiću i promjenom imena, od tržnog naziva Harmica u Trg bana Jelačića. Prije toga se oblikovao izlaz prema jugu i zapadu. Praška ulica na jugu, započeta gradnjom sinagoge, dovršena je u pet godina, između 1866. i 1870. i tako je postala prva nova arhitektonska cjelina Zagreba.

U sedamdesetim godinama grad je bio zao-kupljen rješavanjem Zrinjskog trga i odlučivanjem kamo da smjesti zgradu Akademije znanosti i umjetnosti. Konačno je trg uređen kao park i postao je gradski korzo. Novom akademijinom zgradom na južnoj je strani dobio svečani simbolički završetak, a oko njega su se počele graditi palače društvene elite. Istovremeno je na zapadnoj strani unutarnjeg grada na novom trgu pred bolnicom - u kojoj se smjestila tvornica duhana - podignuta zgrada Hrvatsko-Slavonskog gospodarskog društva, tako da je i ovaj prostor počeo dobivati gradski oblik.

Novo mjerilo i novi urbani karakter daju u to vrijeme gradu djela Franje Kleina, podrijetlom Bečanina, najboljeg zagrebačkog arhitekta tog razdoblja. Spomenimo sinagogu i pravoslavnu crkvu, realku, zgrade Glazbenog zavoda i Gospodarskog društva, hotel Caru austrijanskom, palaču Rosenfeld u Ilici i palaču banke na uglu Jelačićevog trga i Praške ulice.

Na kraju decenija bečki arhitekt Friedrich von Schmidt projektira restauraciju katedrale, po njegovom projektu počinje gradnja zgrade Akademije, a u Zagreb dolaze novi,iskusni i školovani arhitekti, u prvom redu Schmidtov učenik i suradnik Hermann Bollé i Kuno Waidman.

"Zelena potkova"

1880. god. razoran potres opustošio je grad učinivši velike štete i na graditeljskom naslijeđu i na novijoj arhitekturi. Potres je dao zamah graditeljskoj aktivnosti i organizaciji gradnje grada. Nakon potresa počelo se misliti o novom

regulatornom planu i uskoro je formiran odbor za pripremu plana. Novi regulatorni plan je dovršen tek 1887., ali osnovna se zamisao razvila u stručnim krugovima već na početku osamdesetih godina. Osnovna ideja novog plana bila je integracija postojećih i planiranih trgova na obodu novog "unutarnjeg grada" u jedinstven prostor perivoja. Planirano je da se Zrinjski trg nastavi perivojima do budućeg kolodvora, da se Sajmišni trg uredi kao park i produlji do željezničke pruge i konačno da park poveže oba ova niza perivoja duž željezničke pruge. Ovaj pojas zelenila oko središnjeg dijela Donjeg grada poznat je danas kao zelena potkova.

Poticaž za to svakako je bila gradnja bečke Ringstrasse, ali zagrebački su planeri bečki model prilagodili zagrebačkim uvjetima. Bečka Ringstrasse projektirana je i sagrađena na glasi-ji, a njene su osnovne zadaće bile da oko povijesnog unutrašnjeg grada formira snažnu prstenastu prometnicu i da oblikuje prijelaz između gusto izgrađenog unutrašnjeg grada i napučenih predgrađa. Zagrebački utvrđeni povijesni grad bio je na brežuljcima, novi "unutarnji" grad se tek počeo graditi, a promet se odvijao drugim putovima.

Zagrebačke je planere na bečkom Ringu inspirirala široka avenija s drvoredima, uz koju su se nizali parkovi i reprezentativne građevine. Slično kao u Beču osnovni je projekt bio niz parkova, a tijekom izvedbe zasebno se rješavao položaj pojedinih reprezentativnih građevina i pojedini su se dijelovi prstena oblikovali kao arhitektonsko-urbane cjeline.

Kad je planirana potkova perivoja, njen je oblik već bio definiran s dva trga na sjeveru - i jedan i drugi trg imali su s južne strane javne zgrade. U nastavku su u osi perivoja postepeno sagrađene najvažnije od reprezentativnih zgrada, pa je formiran niz ozelenjenih trgova. U Beču su reprezentativne zgrade gledale prema avenijama Ringa, u Zagrebu za to nije bilo mjesta - gradilišta uz rubove bila su odviše skupa - pa su u Zagrebu sve reprezentativne zgrade smještene unutar parkova i orijentirane prema sjeveru, to jest prema gradu. Zelena potkova posve je definirana do kraja stoljeća, a dovršena je do I. svjetskog rata.

Glavne zgrade posvećene su znanosti, kulturi i obrazovanju. Na istočnom kraku potkove nižu se zgrada Akademije znanosti i umjetnosti, kemijski laboratorij, umjetnički paviljon i na završetku kolodvor, tako da je taj niz trgova ujedno i reprezentativni prilaz središtu grada. Na zapadnoj strani su Sveučilište, koje se uselilo u nekadašnju bolnicu, Zemaljsko kazalište, zgrade društava Kolo i Sokol i Sveučilišna knjižnica. "ak je i park uz željezničku prugu dobio edukativni karakter i dovršen je kao botanički vrt. Veliki broj javnih zgrada, u prvom redu edukativne i gospodarske namjene sagrađeno u neposrednoj blizini potkove. Zastupljen je čitav prosvjetiteljski program uzdizanja nacije. Prvi plan je dao osnovni okvir za razvoj grada, drugi plan je novom centru grada dao smisao i zao-kruženi oblik.

Najvažnije javne zgrade na potkovi gradili su najbolji zagrebački i istaknuti strani arhitekti. Hermann Bollé vodio je restauraciju katedrale i gradnju akademijine zgrade, a zatim nastavio s projektiranjem niza istaknutih sakralnih i javnih zgrada u Zagrebu i cijeloj Hrvatskoj. U Zagrebu su mu glavna djela evangelička i grkokatolička crkva, preoblikovanje pravoslavne crkve i Obrtna škola s Muzejem. Bolléovo najbolje djelo je arhitektonsko oblikovanje zagrebačkog središnjeg groblja, koje je zamijenilo veći broj konfesionalnih groblja, a smješteno je nad gradom na nekadašnjem Gajevom posjedu Mirogoj.

Vanjski utjecaji

Kuno Waidman dolazi u Zagreb projektirati duševnu bolnicu, gradi niz istaknutih javnih zgrada i privatnih kuća, a glavni mu je doprinos zagrebačkom prostoru cottage - naselje na sjevernim obroncima grada. Istaknimo još od zagrebačkih arhitekata Leona Höhnigsberga, koji je u Zagreb unio kasni historicizam, a sagrađio je između ostalog Učiteljski dom i Umjetnički paviljon.

Od stranih arhitekata osim Friedricha von Schmidta najznačajniji doprinos zagrebačkoj arhitekturi dali su europski specijalisti za kazališta Fellner i Helmer, koji su uz neke druge zgrade projektirali Zemaljsko kazalište, projekt koji je model njihovog kazališta u Zličicu, obogatio tornjicama s krakovskog kazališta. Njemački specijalisti za školske zgrade Ludwig i Hlßsner na natječaju su dobili izvedbu velike zgrade srednjih škola i sa zakašnjenjem unijeli u Zagreb varijaciju Semperovog projekta politehnike u Zličicu.

Oko 1900. u Zagrebu postaje aktivna nova generacija mladih domaćih arhitekata, koji unose ideje Otta Wagnera i priključuju zagrebačku arhitekturu Moderne zajedničkom europskom pokretu.

Aleksander Laslo
(Hrvatska verzija Strane 24-37)

Snaga urbanog prostora

Zagrebački proboj u Modernu 1900-1945

Za razliku od kanonske Moderne i njene "tabula rasa" urbanističke paradigme, racionalistička se arhitektura Zagreba 1920-ih i 1930-ih godina prema kontekstu ponaša bitno osjetljivije. Dok se moderna gramatika sasvim neusiljeno ugrađuje u zatečenu blokovsku izgradnju, istodobno se na brojnim slobodnostojećim obiteljskim kućama, na pobrežju ponad gradskog centra, iskazuje vlastita regionalno obilježena stilizacija. Ravnoteža između urbanističko-arhitektonske tradicije i modernih predodžbi jednog otvorenog, funkcionalno optimiranog i kompozicijski ponajprije apstraktnog oblikovnog govora prerasla je u glavnu težnju Moderne u Zagrebu.

Povijest modernog Zagreba započinje sredinom 19. stoljeća. Na osnovu carskog patenta 1850. godine ujedinjuju se dvije srednjovjekovne, dotad samostalne općine biskupskoga prvostolnog grada Zagreba i slobodnoga kraljevskog grada Gradeca, zajedno s podgrađima, u budući zemaljski glavni grad Zagreb. Pod povijesnom dvojnog jezgrom nastaje Donji grad koji će se ubrzo razviti u središte modernog Zagreba.

Početnu fazu procesa opće modernizacije i urbanizacije označio je prvi građevni red za grad Zagreb 1857. godine. Prostorne i socioekonomske promjene uslijedile su ubrzanom tempom, budući da se Zagreb, sa svojih 16.657 stanovnika i ukupno 1502 kuće, imao primjeriti umreženju standardiziranih, upravo normiranih pokrajinskih glavnih gradova. S dovršenjem priključka na magistralnu željezničku prugu Beč-Trst Zagreb je 1862. godine dobio svoj prvi, današnji Zapadni kolodvor. Istodobno utemeljen je Kraljevski poveljeni zagrebački paro- i umjetni mlin kao prvo moderno industrijsko postrojenje, naredne 1863. godine uvedena je javna plinska rasvjeta s 312 svjetiljaka, a 1864. godine dovršen je prvi gradski katastralni premjer.

Teritorijalno širenje grada planirano je dvjema regulatornim osnovama. Već prva osnova iz 1865. godine, posvećena prije svega temeljnoj strategiji djelotvorne izgradnje dotada agrarnog prigradskoga zemljišta, bavila se također i oblikovanjem Donjega grada kao budućeg središta novoga Zagreba. Osnovom je trasirana takozvana Zagrebačka zelena potkova, prsten donjogradskih perivoja, koji će razradom nove regulatorne osnove 1887. godine prerasti u raskošni prostorni okvir za hramove nacionalne kulture: monumentalne gradnje Akademije znanosti i umjetnosti, Sveučilišta, Glavnog kolodvora, Obrtne škole, Kazališta ..., zajedno s rezidencijama imućnog građanstva, uokvirene obuhvatnim parkovnim uređajem, stvorile su ovdje jedinstven historistički Gesamtkunstwerk utemeljiteljske epohe.

Začetnici i pobornici

Živa građevna djelatnost koncem 19. stoljeća dovela je u Zagreb i do promjena na domaćoj arhitektonskoj sceni. Presudno je 1878. godine bilo utemeljenje vlastite strukovne udruge Društva hrvatskih inženjera i arhitekta; prvi savez njihova strukovnog glasila pojavio se već 1880. godine. Na vlastitoj se Obrtnoj školi od 1882. godine izvodi niža, a od 1892. godine srednja strukovna naobrazba, a uz dotad gostujuće i poneke udomaćene inozemne arhitekta (Friedrich Schmidt, Ferdinand Fellner & Hermann Helmer, Alfred Ludwig & Ludwig Hlilsner, odnosno Kuno Waidmann) ubrzo nastupa samosvjesna grupa mladih hrvatskih arhitekata koji su visokoškolsku naobrazbu stekli na bečkoj Akademiji lijepih umjetnosti odnosno Tehničkoj visokoj školi: Josip Vančaš, Martin Pilar, Ćiril Metod Iveković ili Janko Holjac.

Zasebno mjesto pritom zauzimaju naturalizirani Nijemac Hermann Bollf, te najznačajniji

tadašnji zagrebački arhitekturni tandem, c. i. kr. dvorski graditelji Leo Hönigsberg i Julius Deutsch. Bollf, premda zadugo omražen zarad svojih radikalnih neogotskih restauratorskih zahvata po povijesnim domaćim crkvama, poglavito je zaslužan za utemeljenje i razvitak domaćega strukovnog obrtnog školstva i njemu priključenog pedagoškog djelovanja Obrtnog muzeja. Hönigsberg i Deutsch naročito su se zauzimali oko kondicioniranja specifičnih uvjeta suvremene arhitektonske prakse, uvođenjem timskog rada, te sustavnim izlaganjem i objavljivanjem svojih ostvarenja.

Ove su okolnosti učinile da posljednja dekada 19. stoljeća, premda još uvijek obuzeta arhitekturom historizma, postane ključnim periodom za daljnji arhitektonski i urbanistički razvitak građenja u Zagreb. Po hitrom razvitku domaće građevne industrije među najvažnije gradnje s obzirom na primjenu novih građevnih tehnika, primjerice metalne skeletne strukture, valja ubrojiti ostakljenu trgovačku ulicu 'Oktagon' u palači Prve hrvatske štedionice (Josip Vančaš, 1897-1899) te Umjetnički paviljon na Zelenoj potkovi. Potonjega su za Milenijsku izložbu u Budimpešti 1896. peštanski arhitekti Floris Korb & Kalman Giergl osnovali s demontažnom metalnom skeletnom konstrukcijom, a ova je nakon izložbe rastavljena i vlakom prenjeta u Zagreb, gdje su je iznova odjenuli Fellner & Helmer i Hönigsberg & Deutsch (1897-1898).

Zahvaljujući dostatnoj udaljenosti od obaja prijestolnica Beča i Budimpešte u Zagreb se, na rubu monarhije, zbivao manje-više autonoman kulturni razvitak. Ipak, famozni konflikt konzervativnih i modernista, opće mjesto povijesti umjetnosti, i ovdje je razriješen raskolom, a nastup zagrebačke secesije označila je prva izložba mlade generacije u Umjetničkom paviljonu: "Hrvatski salon" u prosincu 1898. godine. Prvi znaci secesijske arhitektonike vidljivi su na najamnoj kući Rado-Reiching (Ignjat Fischer, 1897), koja se svojom slobodno apliciranom, oslobođenom ornamentikom kreće tragom Wagnerove 'slobodne renesanse' i, raskidajući s tradicijom, doslovno materijalizira čin secesije - razdjelnicu historizma i moderne arhitekture. Već naredne zagrebačke novogradnje, ljekarna i stambena kuća Pečić (Vjekoslav Bastl, 1899) te vila-atelijer Tišov (Aladar Baranyai, 1900-1901) iskazuju jasna obilježja ranog modernizma.

U stvaranju jedne nove arhitekture žarišna je pozicija Wagnerova učenika Viktora Kovačića. Kovačić se priključuje krugu hrvatskih secesionista i 1900. godine objavljuje svoj programatski članak "Moderna arhitektura", sažetak i osobnu redakciju slavnog Wagnerovog manifesta. Kovačićevim člankom po prvi su put u hrvatskoj sredini formulirane postavke arhitektonskog stvaralaštva koje je ponajprije orijentirano materijalno, gradbenosti i svrhovitosti: "Moderna arhitektura zahtijeva logičnost i praktičnost. Logično, da građevina bude prama materijalu i konstrukciji komponirana - a praktično, da zaista odgovara potrebama radi kojih je gradjena, i milieu-u." Lapidarnost ovog kratkog izvatka

izravno upućuje na još jednu ključnu osobu, koja je u razvitku hrvatske arhitekture odigrala značajnu ulogu: Adolfa Loosa. Kovačić je, naime, upoznao Loosa još za studija na bečkoj Akademiji i njegovu arhitekturnu ideju već tada prihvatio kao neizbježnu nadgradnju Wagnerovih maksima.

Polazišta ranog modernizma

Iako ne stvara neku arhitektonsku školu u formalnom smislu, Kovačićev se utjecaj na raznolikim razinama arhitektonske scene i društvenoga života ubrzo čvrsto uspostavio i zadugo potom slijedio. Godine 1905. s Vjekoslavom Bastlom, Edvardom SchŮnom i Stjepanom Podhorskyom Kovačić osniva Klub hrvatskih arhitekta, neovisnu strukovnu asocijaciju, čiji su glavni ciljevi unaprjeđenje arhitekture javnim djelovanjem kao i aktivna zaštita graditeljske baštine. Kovačić je napose najzaslužniji za dvosmjernu internacionalizaciju zagrebačke arhitekture. Konačno, Kovačićeva je zasluga što se mlada hrvatska arhitekturna scena, s jasnim uporištem na individualizmu, hrabro upustila u niz funkcionalno-oblikovnih eksperimenata, zabacujući pritom svaku pomisao o iznalaženju nekog novog 'autohtonog' nacionalnog stila, što je inače bila uobičajena arhitekturna tema na prijelomu stoljeća.

Za prvu fazu zagrebačkog karakteristično je, s jedne strane, nastojanje da se slobodnom, upravo utuđenom pojavnošću razgradi tradicionalno oblikovanje kuće ugrađene u gradskom bloku. Izraziti su primjer ovdje ostvarenja drugoga zagrebačkog Wagnerova učenika Vjekoslava Bastla, prije svih, oblikovnim govorom secesiji odana, trgovačko-stambena zgrada Kalina (1903-1904), inače treća (nakon Otta Wagnera i Maxa Fabianija) uopće sagrađena Majolikahaus. S druge strane, kod građanskih rezidencija u otvorenom načinu gradnje, modernizam uvodi arhitektoniku snažnog 'Domestic Revival' određenja, slijedeći uzor Kovačićevih prvijenaca, atelijera-vile Roberta Auera (1904-06) i vile Perok-Kavić (1906).

Istodobno Kovačić nastoji na definiciji novog, discipliniranog oblikovnog govora, potpuno u duhu Loosove bezornamentalne 'glatko izbijane' arhitekture. O tome naročito svjedoče njegove trgovačko-stambene kuće dvojci Oršić & Divković (1906-1907) s arhitektovim garsonskim stanom u potkrovlju, kao i najamna kuća Lustig (1910-1911), kao temeljna ostvarenja matične struje modernizma slobodnog stila. Također, unutar razgranatih paralelnih oblikovnih istraživanja, među folkloristički inspiriranim, ekspresivnim i klasicizirajućim tendencijama odskaču ostvarenja s naglašenim geometričnim i tektoničnim arhitektonskim izrazom, primjerice trgovačko-stambena zgrada tvrtke "Ignjat Deutsch i brat" (1910-1911) Otta Goldschneidera. Uz kristalizaciju razrađene i djelotvorne najamne stanogradnje (brojne najamne gradnje Rudolfa Lubynskog), razvija se bogata tipologija oslobođene urbane stanogradnje, od cottageizgradnje prema 'Arts and Crafts' ili 'Wiener

Werkstötte' uzorima (Viktor Kovačić, odnosno Aladar Baranyai), preko prijelaznih obrazaca (najamna vila Harnisch i kolonija činovničkih dvojnih kuća na Malom Pantovčaku, Benedik & Baranyai, 1907, odnosno 1911–1912), pa do luksuzne građanske rezidencije (vila Feller, Mathias Feller, 1909–1911).

Tehničko-tehnološke inovacije uvode ravnini krov u drvo-cementnoj izvedbi (trgovačko-stambena zgrada Varžička-Prikiril, Benedik & Baranyai, 1907), kao i konstruktivna rješenja s djelomičnom i spregnutom željezobetonskim strukturom, te s potpunim armiranobetonskim skeletom (niz ostvarenja Otta Goldscheidera i atelijera Benedik & Baranyai, a posebice vatrosigurna struktura Nacionalne i sveučilišne knjižnice Rudolfa Lubynskog, 1910–1913).

Gradnje zdravstvenih, obrazovnih i upravnih institucija, trgovačke kuće, komunalna postrojenja i oprema, socijalne ustanove, gradnje za slobodno vrijeme i društveni život, novi su specijalizirani građevni tipovi modernog velegradskog života, nastali kao prostorni okvir za promijenjene forme urbanog življenja, te istodobno, uz stambenu produkciju, još jedna pozornica modernističkog eksperimenta. U suglasju s duhom vremena ove su novogradnje često osnivanе s pretenzijama Gesamtkunstwerka, a među njima se kao potpuni građevni monumenti naročito ističu već spomenuta Sveučilišna knjižnica ili Sanatorij Joković (Ignjat Fischer, 1908–1910), Dječji dom (Dionis Sunko, 1911) ili mali gradski toaletni paviljoni (Edvard Schönl, 1908).

Moderni program

Raspad Austro-Ugarske monarhije i stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine nametnuli su posve nove rubne uvjete daljnjem razvitku Zagreba. Kao društveno, političko i kulturno središte hrvatske nacije, grad je bio suočen s naglim prilivom stanovništva i popratnim socijalnim i političkim nevoljama. S druge strane, zahvaljujući baštinenom privrednom potencijalu, grad je ubrzo na sebe trgnuo vodeću ulogu u novčarstvu, trgovini i industriji na ukupnom teritoriju nove države. Za razrješenje takvih suprotnosti trebalo je osigurati beskonfliktnu koegzistenciju komunalnih interesa i privatnopoluduzetničkih težnji, što se neposredno odrazilo na graditeljstvu. Stoga od sada, iza projekata s arhitekturnom ambicijom ne stoji više samo privatno poduzetništvo već i gradska uprava, koja se obuhvatnim programom socijalne stanogradnje uhvatila ukoštac s akutnom stambenom krizom. Grad broji 1921. godine 108.674, a deset godina kasnije 185.581 stanovnika.

Tijekom 1920ih godina podignut je niz gradskih stambenih naselja, tzv. 'gradskih kuća', primjenom dvaju temeljnih tipoloških modela - srednjoevropskog superbloka, po uzoru na Hofove bečke gradske općine, te njemačke izgradnje Siedlunga, koji korijene vuku iz pokreta Vrtloga grada. Kolonije gradskih kuća 'Na Ciglanji' (1920–1921) i 'Na Kanalu'

(1925) Pavla Jušića, te 'Gogoljin brijeg' Edvarda Mikloš-Schreiner (1927–1928), svjedoče ne samo o socijalnoj osviještenosti zagrebačke arhitekturne scene, već i o težnjama ka jednom strožem oblikovnom govoru. Ovi primjeri municipalnog podupiranja stanogradnje predstavljani su 1928. godine na pariškom kongresu Međunarodne federacije za stanogradnju i planiranje gradova, međutim uzorni je primjer građevne produkcije Gradske općine, kolonija 'Malih stanova za invalide i istarske izbjeglice' arhitekta Ivana Zemljaka (1930) ujedno i posljednje naselje podignuto u režiji gradske uprave.

Privatno poduzetništvo također ustraje na održanju i proširenju međunarodnih veza. Tako Hermann Muthesius 1921. godine sudjeluje u žiriranju natječaja za zagrebačku Burzu i hotele Esplanade. Na natječaju za Burzu pobijedio je Viktor Kovačić, a njegov je 1923–1927. godine građen chef-d'oeuvre, svojom deklariranom elementarnošću i iskonskom snagom, iskazujući moderni 'doricizam' srodan Loos-Hausu na bečkom Michaelerplatzu, odmah po dovršenju ušao u povijesnu baštinu. Hotel Esplanade Dionisa Sunka (1922–1924) istodobno postaje žarištem liberalnoga građanskog življenja, s novinarskim balovima i izborima ljepotica, provokativnim estradnim nastupom Josephine Baker i davno zaboravljenim posjetom Franka Lloyda Wrighta.

Dvadesete su godine u Zagrebu razdoblje značajnih i hitro nastupajućih događaja. Godine 1919. osnovana je Tehnička visoka škola (dotad je najviši ostvarivi stupanj u domaćem školstvu bila graditeljska kvalifikacija), a 1926. godine konkurentska majstorska škola na Akademiji likovnih umjetnosti. U to se vrijeme u Zagreb vraća posljednja generacija u inozemstvu odgojenih arhitekata: Ivan Zemljak i Marko Vidaković s peške Visoke tehničke škole u Pragu, Zlatko Neumann od Loosa iz Beča, odnosno Pariza, Drago Ibler od Hansa Poelziga iz Berlina, Juraj Neidhardt od Petera Behrensa iz Beča, odnosno Berlina, a nešto kasnije Stjepan Gomboš s peštanskog Tehničkog sveučilišta, Antun Ulrich od Josefa Hoffmanna iz Beča, Slavko Ljwy od Martina Dörfela iz Dresdena, Zdenko Strižić od Hansa Poelziga iz Berlina. Njihov je utjecaj na širenje ideja i koncepata Novoga građenja u Zagrebu bio presudan. Ibler vodi socijalno-reformističku školu na Akademiji likovnih umjetnosti, Zemljak kao gradski arhitekt uređuje djelovanje Građevnog odjeljenja Gradske uprave i osniva gotovo sve građevne pothvate gradske općine (između ostalog niz modernih školskih zgrada: gradske pučke škole Jordanovac i Trešnjevka, obje 1930–1931 i dr.). Neidhardt i Vidaković prvi pozbiljuju objektivnost Novoga građenja (Nadbiskupsko sjemenište, 1926–1929, odnosno vila Pfeffermann, 1928–1929). Zlatko Neumann, na temelju manifestnog programa Novoga građenja, objavljenoga napose intervjuom "Arhitektura i savremeni duh" 1930. godine, definitivno raskida s tradicionalnom arhitektonskom kompozicijom i uvodi novi volumetrijski prostorni koncept (najamna zgrada Deutsch,

1928–1929) i postavlja temelj za novo razumijevanje interijerskog uređenja (stan Kūnig-Fuchs, 1928), no njegove programatske osnove (Narodni muzej 'malgrt tous', 1926 i Terasasti stambeni blok, 1927) ostaju tek izložbeni eksponati jučerašnjeg svijeta.

Potencijal, koji se krio u promjeni arhitekturnog poimanja prema postavkama Novoga građenja, u cijelosti je iskoristila slijedeća generacija zagrebačkih arhitekata i uspostavila pritom jedinstveni Gleichschaltung u suvremenoj građevnoj produkciji. Ipak, praižvedba nove arhitektonike nije pritom povjerenja nekome Zagrepčaninu, već jednom od pionira modernoga pokreta - Peteru Behrensu, koji je preoblikovanjem pročelja trgovačko-stambene kuće Stern na glavnom gradskom trgu 1927–1928, novoj arhitekturi otvorio put k općem javnom priznanju. Behrensovo ostvarenje nije pritom pojedinačni slučaj, budući da je pluralistička i međunarodnim kontaktima otvorena zagrebačka arhitekturna scena u tom trenutku omogućila također živo i svestrano sudjelovanje inozemnih stvaralaca. Tako je novu Gradsku klaonicu sagradio Nijemac Walter Frese (1926–1930), Francuski, odnosno čehoslovački paviljon na Zagrebačkom zboru Francuži Bernard Lafaille i Robert Camelot, odnosno čeh Ferdinand Fencel (1937–1938), a zgradu Assicurazioni Generali Talijan Marcello Piacentini (1937–1940). Pritom nije samo silno zanimljivo, već je i simptomatično, što je Njemački Reich 1937. godine, istovremeno s nabusitim nadmetanjem sa Sovjetskim savezom na pariškim Champs-de-Mars, za svoj paviljon na Zagrebačkom zboru odlučio podići skeletnu atrijjsku građevinu s ravnim krovom arhitekta Otta Roemera.

Urbana obnova

Osobito živo zanimanje u inozemstvu su izazvala tri natječaja raspisana 1930–1931. godine: natječaj za novu Generalnu regulatornu osnovu grada Zagreba, natječaj za novu židovsku bolnicu, te natječaj za Zakladnu i kliničku bolnicu na Šalati, pri čemu su, kao eminentni pozvani jurori, Josef Gočar, Paul Wolf, Wilhelm Kreis, Walter Henauer i Henry-Roger Expert imali prigodu ocijeniti natječajne radnje jednog Paula Bonatza, Hansa Reichowa, Ludwiga Hilberseimera ili Alvara Aalta. U isto su vrijeme zagrebački arhitekti objavljivali svoja ostvarenja u internacionalnim strukovnim revijama, izlagali u Parizu, Berlinu, Londonu i na milanskom Triennialu, osvajali nagrade na natječajima u Harkovu (Zdenko Strižić) i Bat'inom Zlinu (Vladimir Potočnjak). Brojni arhitekti, školovani na zagrebačkoj Tehničkoj visokoj školi, surađivali su u najznamenitijim laboratorijima modenog pokreta (Ernest Weissmann s Le Corbusierom u Parizu, Vladimir Potočnjak kod Ernsta Maya u Frankfurtu, Josip Pičman kod Hansa Poelziga u Berlinu). Drugi su se angažirali unutar avangardne likovne grupacije 'Zemlja' (Drago Ibler sa svojim studentima Stjepanom Planićem, Mladenom Kauzlarićem i Lavom Horvatom) ili kroz

'Radnu grupu Zagreb' (Weissmann, Pičman, Antolić, Seissel i drugovi), koja je fungirala kao zemaljska suradnička grupa CIAM-ove internacionalne i čiji je prilog za famozni 4. kongres CIAM-a u Ateni, uz golemo ali uzaludno Weissmannovo zalaganje, trebao dovesti do mnogo radikalnije verzije dodeljene povjelje.

Temeljne se značajke zagrebačke arhitekture 1930ih možda najjasnije zrcale u nekoliko veleprojekata Internacionalnog stila: u ansamblu urbanih vila u Novakovoj ulici (Bogdan Petrović, Stjepan Gomboš & Mladen Kaulzarić, Slavko Ljwy i dr., 1931-1938), novoj stambenoj četvrti, upravo novom gradskom predjelu uz Zvonimirovu ulicu, okosnicu istočnog gradskog proširenja u međuraću, ili u neostvarenom projektu za cjelovito prostorno rješenje tzv. Zakladnog bloka (Josip Pičman & Josip Seissel, 1932) u neposrednom gradskom središtu, gdje su kasnije, umjesto prvobitnog projekta, sagrađene pojedinačne trgovačko-stambene višekatanice (Slavko Ljwy, Otto Goldscheider, Stjepan Planić, Ulrich & Bahovec i dr., 1932-1938). Ipak, glavni je proizvod epohe ugrađena najamna kuća, shvaćena kao jedinična mjera jednog linearnog, gotovo beskonačnog modela 'oslobođenog stanovanja', na pilotima i s krovnim terasama, dakle sukladno s Le Corbusierovih '5 točaka'. Ovdje je, nasuprot dekretiranim idealiziranim *Mustersiedlungen*, pozbiljen stvarni prostorni okvir stvarnih korisnika, pri čemu se unutar osnovnih odrednica dosljedno apstraktne morfologije razvila bogata paleta individualnih i lokalnih oblikovnih izraza.

Zagrebačka moderna arhitektura 1930ih njegovala je podjednako i kompozicijska pravila klasične discipline (Trgovačka akademija, Zvonimir Vrkljan, 1931-1935, ili Uprava gradskih komunalnih poduzeća, Juraj Denzler, 1932-1935), *genia loci* (zgrada Zaklade za gradnju Zakladne bolnice, Antun Ulrich & Franjo Bahovec, 1932-1933), gradski sky-line i urbanu sceneriju (trgovačko-stambena visoka kuća Radovan, Slavko Ljwy, 1933-1934, ili visoka kuća "Napretkove zadruge", Stjepan Planić, 1936), uporabu vernakularnih finisa (vila Deutsch, Frane Cota, 1937), konačno, tehničku estetiku 'Mašinske ere' (vile Kraus i Podvinec, Ernest Weissmann, obje 1936-1937).

Bogatstvo arhitektonske produkcije u Zagrebu i njeno nastojanje tipološkoj, stilističkoj, čak regionalnoj različitosti unutar modernoga funkcionalističkog oblikovnog prosedea podcrtao je već sredinom 1930ih Alfred Albini u članku "Arhitektura sadašnjice": "Arhitektura sadašnjice je internacionalna, no ako je izbluže promatramo, naći ćemo nacionalnu i individualnu crtu. Svojsva kao uživanje u bojama, sklonost ritmičkim ponavljanjima, preglednost i jednostavnost poretka, koja nas same karakteriziraju, mogu da dolaze do izražaja u arhitekturi sadašnjice (...). Jaka konjunktura prvih poratnih godina svratila je interes strane gradevne industrije na naše tržište omogućivši tako stalan kontakt i uporedo koračanje sa žarištima civilizacije. (...) Odrzivala se vanjska strujanja

kod nas bilo kako, mi ćemo u svemu ipak sačuvati svoju vlastitost." U svojem viđenju stvari Albini nije bio u krivu - nova arhitektura 1920ih i 1930ih u Zagrebu postala je odredištem i uporištem slijedećih generacija. Njen je utjecaj tijekom pomračenih ratnih godina 1941-1945 omogućio otpor režimski diktiranom zadatku iznalaženja vlastitoga domovinskog stila, dovršenje nekoliko velikih, ranije započetih gradnji u punoj stvaralačkoj snazi (Opća bolnica Rebro, Kliska-Ulrich-Juranović-Gabrić, 1934-1942, ili stambeni blok činovničkog mirovinskog fonda, Drago Galić, 1939-1943), štoviše, na suvremenim natječajima, stvarno paradiranje avangardističkih projekata (hotel s plivalištem "Srebreno", 1942).

Konačno, ne samo što je omogućio da se pod specifičnim sociopolitičkim okolnostima 1950ih godina umakne zamkama socijalističkog realizma, njezin se utjecaj i dandanas može pratiti na aktualnoj zagrebačkoj arhitektonskoj proizvodnji.

Tomislav Odak
(Originalna verzija Strane 38-49)

Sazrijevanje Moderne

Zagrebačka arhitektura 1945-1990

Najznačajniji su primjeri zagrebačke Moderne zaglavno kamenje za sliku hrvatskog glavnog grada, prije svega u središtu, gdje je pomirljiv odnos prema građevnom tkivu 19. stoljeća, prisutan već u nastupnom razdoblju Moderne, djelima Galića, Vitića i Turine u poraću polučio nove arhitektonsko-urbanističke domete. U nizini, između željezničke pruge i Save, u tom je vremenu duž Vukovarske ulice nastao novi gradski dio, koncipiran širokom gestom prema načelima internacionalne Moderne. I premda njegovo povezivanje na koherentne prostore gradskog središta još nije dostignuto, ovo je područje urbanističkog eksperimentiranja kompozicijski vrlo uvjerljivo. Široki, otvoreni prostori protežu se u svjesnom kontrastu prema snazi pojedinačnih građevinskih akcenata, a potencijal arhitektonske raznolikosti modernih tipologija doslovce se može osjetiti.

Stjecajem okolnosti iz II. svjetskog rata Zagreb izlazi praktično neoštećen, s privrednim potencijalom najmanje jednakim predratnom. Sa svojih 260.000 stanovnika 1945. on čini gotovo 20% ukupnog industrijskog potencijala Jugoslavije, države sa 16.000.000 stanovnika.

U razdoblju 1945-48 Jugoslavija je oslonjena na zemlje novonastalog istočnog bloka, sve do Titovog «ne» Staljinovom diktatu slede ograničenja državnog suvereniteta i nametanja oblika i sadržaja međudržavnih političkih i ekonomskih odnosa. Uz goleme štete isključuje se Jugoslavija iz «zajednice socijalističkih zemalja»

a time se prekidaju uspostavljeni politički i privredni odnosi. Neminovne su posljedice na unutrašnjem političkom i privrednom planu, zaustavljanje prvobitnog graditeljskog poleta, a na vanjskom planu traženje novih partnera u političkim i ekonomskim odnosima.

Prevladavanje nastale krize zahtjeva nekoliko godina «preustrojanja», tako da se tek početkom 50-ih dostiže započeti ritam privredne aktivnosti a grad Zagreb u složenim jugoslavenskim unutarnjim odnosima postupno se okreće rješavanju svojih urbanih i arhitektonskih problema. Iz demografskih kretanja vidljivo je da su ti problemi značajni. Od 260.000 stanovnika koliko broji 1945. grad narasta na 290.000 st. 1948., 450.000 st. 1961., 560.000 st. 1971. ... itd. do današnjih približno 900.000 stanovnika sa širom okolicom.

Neupitna vladavina socrealističkog diktata u razdoblju 1945. do sredine 50-ih u umjetnostima - filmu, literaturi, likovnim disciplinama, teatru, samo je okrnula arhitekturu. Arhitekturi postavljeni su samo okvirni zadaci reprezentacije društvenog i političkog sistema i njegove uspješnosti, bez uplitanja u njene organizacijske, tehničke i oblikovne karakteristike. Otvoreno je pitanje koliko su na povlašten položaj arhitekture utjecali značajni hrvatski arhitekti koji su još u predratnom vremenu bili lijevo orijentirani a nakon rata u bliskim odnosima sa vrhovima novog režima.

Hrvatski arhitekti u međuratnom razdoblju su u značajnom broju obrazovani na europskim školama u Beču, Dresdenu, Berlinu, Pragu i Parizu i u suradnji sa značajnim arhitektima svog vremena Poelzigom (D. Ibler, Z. Strižić), Loosom (Z. Neuman, E. Weissmann), Le Corbusierom (E. Weissmann, J. Neidhardt), Behrensom (J. Neidhardt), a dijelom u nacionalnom učilištu osnovanom u Zagrebu 1918, pod neupitnim utjecajem suvremenih europskih gibanja. Ova činjenica bitna je za razvoj zagrebačke arhitekture i nakon II. svjetskog rata, jer arhitekti formirani u međuratnom razdoblju nastavljaju djelovati u izmijenjenim društvenim i političkim prilikama ali s istim odnosom prema arhitekturi u tradiciji Moderne.

Izrazita topografska, povijesna i urbanističko arhitektonska raščlanjenost Zagreba, uvjetuje različite graditeljske postupke koji se simultano odvijaju na pojedinim gradskim područjima, a to su: dogradnja grada unutar matrice formirane pretežno u XIX i prvog polovici XX stoljeća, proširenje grada na novim područjima prirodnog rasta, građenje novog grada u potpuno novim uvjetima, očuvanje postojećih i uspostavljanje novih odnosa grada sa prirodnim okruženjem.

Dogradnja grada

Dogradnja grada nastavlja se u novim uvjetima sa svim atributima međuratne Moderne i iz nje izrasle «Zagrebačke škole». U permanentnom procesu dogradnje i preoblikovanja grada unutar postojeće konfiguracije, detalji postaju presudni za urbanistički i arhitektonski rezultat. U

blokavskom karou zagrebačke jezgre detalji se odnose na envelopu -uličnu frontu i uglove bloka, odnosno na gradsko-javno osvajanje njegove unutrašnjosti.

Dok na uličnoj strani nove građevine uglavnom disciplinirano prate postojeće gabarite, na uglovima pojavljuju se dva dijametralno suprotna pristupa. Jedan je oslobađanje ugla u ortogonalnoj gradskoj mreži i formiranje niša na raskrižjima. Odmicanje novog korpusa od ulične fronte daje slobodu arhitektonske interpretacije a urbanistički u anonimnom rasteru ulica stvara točke prepoznavanja i prostorne artikulacije. Drugi je pristup naglašavanje ugla vertikalom, prihvatljivije proporcije s istim urbanističkim rezultatom.

Pročelja su ipak, više ili manje, dekorativni okviri javnog gradskog prostora – ulica i trgova. Dok se za izgradnju pojedinih objekata nalaze investitori ponukani vrijednošću i atraktivnošću lokacija, javni gradski prostor ostaje izvan težišta interesa.

Tek vanjski povod – «Univerzijada 1987» koja se održava u Zagrebu inicira djelomično «pospremanje» grada. Nakon više od 50 godina, renoviranje i usaglašavanje s potrebama prvi je temeljit zahtav preoblikovanja glavnog gradskog trga i njegovog užeg okruženja. Značajni inženjerski, prometni i prostorni zahvati temeljno mijenjaju sliku gradskog centra. Refleksi tog zahvata na arhitektonski okvir gradskih pročelja sežu u dubinu od cca 4 cm kolika je debljina fasadne žbuke. Unutarnja struktura ostaje uglavnom nepromi-

jenjena a zadiranje u unutarnost blokova, njihovo preoblikovanje i dovođenje u funkciju gradskog prostora iznimka je koja potvrđuje pravilo da je prostorno i sadržajno značajan gradski potencijal još uvijek izvan težišta interesa te financijskih mogućnosti.

Proširenje grada

Urbanizacija prostora koji se direktno nastavljaju na gradsku jezgru, a od nje su odvojeni željezničkom prugom, planerski zacrtani koncem 19. i početkom 20. stoljeća, potvrđeni javnim i međunarodnim natjecajima između 2 svjetska rata, regulacionim planom Zagreba 1949. graditeljski započinje koncem 40-ih današnjom Vukovarskom, ambicioznom potezom koji imena mijenja periodički prema političkom vjetrokazu, ali s konstantom dihotomije između namjere da se nova gradska longitudinala izgradi kao izraz snage i volje novog režima i arhitektonskog okvira koji je uobličuje. Pravocrtna perspektiva bez logičnih ishodišta ne započinje niti završava izraženim točkama urbane morfologije nego raskrižjima gradskih prometnica. Istovremeno, značajan profil ulice uokviren je arhitektonskim solidima, individualnim građevinama oblikovanim na CIAM-ovskim pretpostavkama, sasvim u duhu svog vremena i na najboljim tradicijama hrvatske Moderne i pod utjecajem tadašnjih europskih kretanja.

Grad kao da se prestrašio svoje hrabrosti izražene u gesti formiranja ulice novog mjerila. Naknadnim dogradnjama njen profil se sužava,

jasnoća misli jednostavnost i dosljedna interpretacija arhitektonskog okvira nestaju a u svoje vrijeme snažni arhitektonski akcenti gube se u «humanizaciji» prostora. Širenje grada prema istoku i zapadu nastavlja se povijesno zacrtanim i novo formiranim prometnim i prostornim tokovima.

U naporu usmjerenom prema zaokruživanju grada, prelaska preko Save, njegovi prirodni longitudinalni tokovi popunjavaju se i rastu prema vlastitim zakonitostima. Lišeni pažljivog urbanističkog planiranja i arhitektonske podrške, ovi prostori, unatoč povremenim i pojedinačnim naporima razvijaju se više-manje stihijski.

Diskontinuitet rasta

Novi Zagreb nastao od početka 60-ih do konca 80-ih kada je dobio današnje konture, razvija se kao potpuno novi grad. Njegovu čvornu točku i središnji dio uz glavnu gradsku os čini Zagrebački velesajam preseljen na novu lokaciju 1956. godine. Velesajam, nastao u svega 2-3 godine, postaje grad u gradu s tipično sajamskom organizacijom ortogonalnih koridora i nizom paviljona, nekih antologijskih u hrvatskoj arhitekturi. Obodna pročelja Velesajma prema gradu oblikuju se postupno sredinom 80-ih ali proces je povezan sa oblikovanjem središnjeg gradskog poteza u smjeru sjever-jug. Masovna stambena izgradnja od sredine 60-ih do početka 80-ih posljedica je planerske namjere, ali i rezultat načina raspolaganja zemljištem i investiranja u kome se sav novac namijenjen

Ein Loch ist ein Loch ist absolute

Es ist nicht einfach ein Loch im Alu-Reflektor, sondern ein konisch tiefgezogener Lichtdurchlass mit der Wirkung eines Mini-Downlighters. Hunderte dieser Downlighter sorgen bei **MDT (Micro Downlight Technology)** für eine rundum **blendfreie Lichtsituation**, das heisst für die als ideal angesehene **Direkt-/ Indirektbeleuchtung**. Das Regent-Patent MDT setzt revolutionäre Massstäbe und ist weltweit einzigartig. Mit **Level** bietet Regent das erste und derzeit einzige Leuchtsystem auf MDT-Basis an. Von Level gibt es **Pendel-, Wand- und Stehleuchten** mit einer Vielzahl flexibler Montagemöglichkeiten. Weitere Fachinformationen zu MDT und Level erhalten Sie unter www.regent.ch, info.bs@regent.ch oder telefonisch unter **061/335 5111**.

Regent Beleuchtungskörper AG · Dornacherstrasse 390 · Postfach 246 · CH-4018 Basel

stambenoj izgradnji slijeva u jedinstven fond, a potom planski usmjerava.

Urbanistička matrica Novog Zagreba, grada sa 150.000 stanovnika, gotovo je totalna projekcija CIAMovskih principa. Ortogonalno raster prometnica oblikuje kasete ispunjene horizontalama i vertikalama volumena, disponiranih prostorno više-manje proizvoljno ali s konstantom primjene principa higijensko-tehničke profilakse kao primarnog kriterija.

Prigovor nedovršenosti grada neboriv je. Prostori rezervirani za neizgrađene prateće sadržaje ostali su uglavnom bijele mrlje. Novi grad ne može nastati preko noći. Njegovo zaozračivanje, uključivanje svih funkcija (kad već nije nastao prirodnom rastom) ritam je procesa koji je u toku, posebno nakon odluke da su dosegnute granice ujedno i definitivne. Naravno, onoliko koliko definitivne mogu biti odluke donesene danas u ime sutrašnjeg dana. Ipak, najveći nedostatak instant grada nije manjak trgovina, restoranta ili kina nego u prvom redu manjak rada. Kad se pojavi rad, prirodno slijedit će sve što uz njega ide. Kako se radi o gradskom području naseljenom uglavnom srednje i visoko obrazovanim stanovništvom, elektronska tehnologija nudi jedno od mogućih rješenja.

Grad i priroda

Kontaktna zona grada i Medvednice, nekad rezidencijalno područje najvišeg standarda pomalo izmiče planerskoj i urbanističkoj kontroli. Nekadašnji zaseoci spajaju se u nepreglednu tepih-izgradnju. Za sada, ostaje

nam samo optimizam da će se nekontroliranom ludilu stati na kraj, ali optimizam bez pokrića. Apsurdno je da mrtvi i bolesni štite žive i zdrave od vlastite nepromišljenosti i pretjeranog apetita. Groblja Mirogoj i Šestine smještene na najljepšim hrptima, spomen park Dotrščina, obilježje masovnog stratišta iz II svjetskog rata, značajan pokojnik ovih meridijana Tito sa svojom nekadašnjom rezidencijom smješten na jednom od najljepših obronaka, te zagrebačke bolnice na obroncima posljednja su brana nesmiljenom raubovanju prostora.

Dok sa sjevera merkantilni apetiti prijete obezvređivanjem prostora, u nekad močvarnom priobalju Save, isti merkantilizam stvorio je zagrebačko čudo - jezero Jarun, rekreaciono područje uz koje autohtona vegetacija rijeke dolazi gotovo do gradskog centra. 30 godišnjom eksploatacijom šljunka za građevinske potrebe uz odgovarajuće urbanističko usmjeravanje stvoren je jedan od najznačajnijih i najfrekventnijih gradskih prostora.

Rijeka Sava na zagrebačkom području mijenja karakter prelazeći iz bujičnog planinskog u mirni nizinski vodotok. Danas ona, vodoprivredno-tehnički regulirana, uključujući priobalni pojas, predstavlja značajan prostorni potencijal. Neodlučnost grada da se uhvati u koštac s problemom Save nije slučajna. Ipak, predugo oklijevanje može razvojem situacije i dnevnih potreba, postupnim nagrizanjem danas cjelovitog prostora dovesti u pitanje otvorenu mogućnost.

U svemu, bogati povijesni tokovi, mirna i sređena donjogradska struktura, potencijalno značajan prostor Savskog priobalja, generalno zacrtani tokovi razvoja uz definiranje granice grada, bogato prirodno okruženje predstavljaju, urbanističke i arhitektonske točke oslonca. Pitanje Zagreba nije zacrtavanje velikih perspektiva nego očuvanje postojećih vrijednosti i njihovo usuglašavanje s novim potrebama i zahtjevima te intenzivno urbanističko i arhitektonsko dopunjavanje u skladu sa zahtjevima vremena i očekivanim gospodarskim rastom.

B l e n d f r e i h e i t .

 REGENT
L i g h t i n g